

ІСТОРІОГРАФІЯ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 930.1(477)

В. В. Гопуляк

СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ МАСОНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ (1900-1920 рр.)

Статтю присвячено висвітленню сучасних історіографічних здобутків вивчення історії масонських організацій України перших двох десятиліть ХХ ст. Звернута увага на новітні напрямки дослідження цієї проблеми.

Ключові слова: історіографія, масонські організації, перспективи дослідження.

Постановка проблеми

В силу низки причин, тісно пов'язаних з пануючою марксистсько-ленінською парадигмою, зазначена проблематика довгий час перебувала поза увагою вітчизняних науковців. Хоча, вивчаючи політичну історію України початку ХХ ст., особливо громадсько-політичні рухи, дослідники часто зустрічалися з фактами відродження масонських лож в Україні, їх спробами вплинути на суспільне життя, що було глибинним проявом українського суспільно-політичного руху. В наш час для розвитку історичної науки існує потреба в історіографічному ракурсі охарактеризувати сучасний стан вивчення історії масонських організацій в Україні (1900–1920 рр.).

Мета

У вищезазначеному контексті проаналізувати історіографічні дослідження і публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Важливість цієї проблематики актуалізується майже відсутністю новітніх публікацій, окрім Т. Є. Богданової, яка активно її опрацьовувала в контексті взятої до розгляду історіографії проблеми, а саме у четвертому розділі своєї дисертаційної роботи [1-2], а такі дослідники як О. О. Крижановська [3] та М. Д. Ходоровський [4] лише частково торкалися вказаної проблеми, присвятивши свої роботи історії масонства в Україні у XVIII – на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу

Сучасні зарубіжні та українські науковці, виробивши власний методологічний інструментарій одностайні в думці про те, що початковий етап вивчення історії масонського руху пов'язаний з передреволюційною добою. З історичної перспективи стало очевидним, що тоді були здійснені лише перші спроби, переважно дослідниками російської еміграції, узагальнення і осмислення фактичного матеріалу присвяченого цій проблематиці. Цей інтерес не згасав і у 1920–1930-і рр., коли викривалася “реакційна” буржуазна сутність масонства та зародилася теорія “жидо-масонської змови”. У наступний – післявоєнний період ця проблематика опиняється у полі зору російської еміграції та істориків української діаспори.

Пізніше у 1960-х рр. нею зацікавилися представники американської та переважно англійської історіографії в сенсі з’ясування причетності масонської організації “Великий Схід народів Росії” до усунення царя. Ними вводилися до наукового обігу нові джерела: документи та мемуари.

Така активізація дослідження теми тісно пов’язувалася з 50-річчям Лютневої та Жовтневої революцій. На це мала реагувати й радянська історіографія, яка вже у наступні 1970-і – середину 1980-х рр. звернулася до неї. Названа проблематика тоді стала предметом обговорення вітчизняних учених. В той же час та пізніше зарубіжні

дослідники, і серед них польський історик Людвік Гасс запропонував своє бачення проблеми і присвячує перші наукові дослідження історії українського масонства.

Розпад СРСР, доба перебудови, прискоривши державотворчі процеси у нових незалежних державах Східної Європи, у тому числі в Україні, активізували полеміку навколо масонства, його впливу на політичне життя, яке не носило наукового характеру. Тут виявилося небажання отримати куди повну й різноманітнішу інформацію, виявити нові джерела й використати більш досконалій з попередньою добою методологічний інструментарій для відображення й аналізу фактів, пов'язаних з історією масонства в Росії та Україні. Сучасні дослідники слушно відмічають, що, наприклад, в Росії до неї підключаються спадкоємці «чорносотенців», різного роду шовіністичні організації, в Україні – націоналістичні кола, в залежності від політичної кон'єктури й вітру з вікон президентських резиденцій. Час від часу концепція «жидо-масонської змови» отримує нове життя. Зведення такої цікавої історичної проблеми, як масонство до коливань сучасного політичного життя засвідчує небажання дотримуватися глибинних причин його існування, що не узгоджується з науковими підходами до історіописання.

Отже, певні ненаукові підходи в зазначеній період продовжують утвержувати трансцендентальні схеми минулової історіографії в той час, як сама проблема масонства в аспекті світової глобалізації та національної безпеки України набуває неабиякої актуальності, що спричинило появу значної кількості досліджень цього питання в Україні та Росії. В більш як два десятиліття існування сучасної історіографії в Україні нарешті з'явилася можливість аналізу різних історичних інтерпретацій та реконструкцій у світлі основних тенденцій науково-історичного пізнання. До цього сучасного вченого спонукає опрацювання максимально можливої джерельної бази, сукупності публікацій присвячених українському масонству, у яких автори дотримуються різних, іноді навіть протилежних оцінок.

Вперше звернула увагу і послідовно, починаючи з 1920-х рр. простежила еволюцію дослідження радянськими істориками масонського руху на терені Російської імперії на початку ХХ ст. Т. Богданова. Дослідниця з'ясувала концептуальні засади радянської історіографії, а потім розглянула початковий етап дослідження радянською історичною науковою в 1920-х – середини 1970-х рр. зазначеної проблематики. В такому ж дусі авторка вивчила радянську історіографію 1970-1980-х років, довівши, що ця тема залишалася поза межами провідної проблематики історичних досліджень. Масонська проблематика викликала підвищений інтерес в історіографії доби перебудови.

Далі простежимо за лінією авторського викладу історіографічного матеріалу, яка нас цікавить і як спосіб мислення, застосованого для композиційного опрацювання різноманітної джерельної бази, яка створилася навколо історії масонських організацій України в 1900–1920-х рр. Т. Богдановій вдалося встановити, що радянська історіографія не створила спеціальних досліджень цієї теми. Проте наукова та науково-популярна література радянських часів містить окремі факти, їх пояснення та висновки щодо історії масонських організацій України перших двох десятиліть ХХ ст.

Крім того, застосована методологія історіографічного дослідження простежується коли ми звертаємося до більшості праць Т. Богданової [5], яка ще під дівочим прізвищем Яблунівська з 1997 року почала досліджувати вказану проблему [6]. Набутий досвід дозволяє їй впевнено стверджувати, що вивчення історії масонських організацій України становило лише частину або дослідженій історії «російського політичного масонства» початку ХХ ст., або історії непролетарських політичних партій та рухів. Авторка досить чітко уловлює ситуацію, яка склалася у радянські часи в історичній науці починаючи з 1920-х рр. і до часів перебудови включно, не фарбуючи її лише чорними кольорами, а досить зважено й об'єктивно оцінюючи праці науковців, які були обмежені певними світоглядними орієнтирами, атмосферою соціокультурного середовища і політизованістю наукового процесу.

До здобутків радянської історіографії Т. Богданова відноситься внесення російського масонства ХХ ст. за межі «чорносотенного міфу» та постановку наукової проблеми його дослідження [1, 7-8]. Окремий розділ її дисертаційної роботи складає аналіз зарубіжної історіографії в такій періодичній послідовності: оцінка історичної ролі масонства дослідниками української діаспори та російською еміграцією; висвітлення в західній історіографії такого аспекту, як з'язок масонства з революційним рухом у Російській імперії на початку ХХ ст.; опрацювання історії масонських організацій України 1900–1920-х рр. в творах польського історика Л. Гасса [2, 84-127]. Учений виділив в українському масонстві два напрями: ложі, підпорядковані «Великому Сходу народів Росії» та ложі шотландського обряду («Святого Андрія, «Нарцис»). На їх підвалинах утворилася «Велика Ложа України». Як зазначає Т. Богданова, цей історик, керуючись принципом історизму та діалектики, послідовно простежив з'язок новітнього масонства як недержавного та наднаціонального ідеологічного руху з суспільними процесами, що відбувалися в Центрально-Східній Європі. Учений, критикуючи радянських істориків за недостатню увагу до масонства як суспільного феномену, вказав на запозичення деякими з них антимасонських міфів та підміну класового підходу до вивчення масонства «змовницею версією історії». Наслідком цього стало виділення в ньому як головної течії так званого «російського політичного масонства» і значне перебільшення його контрреволюційної ролі [2,174.]

Разом з тим, Л. Гасс, виокремивши українське масонство від російського, навів періодизацію розвитку масонських організацій України, визначив вплив масонства на внутрішньopolітичне життя та зовнішню політику українських урядів 1917–1920 рр. Учений тим самим створив власну концепцію розвитку українського масонства, в якій домінувала історія лож початку ХХ ст. На думку Т. Богданової, її сутність полягає у тому, що українське масонство в 1900–1920 рр. було дієвим та втасманиченим інститутом по формуванню громадської думки та опозиційних настроїв. Воно зробило вагомий внесок у повалення самодержавного режиму, однак продемонструвало при цьому свою більш руйнівну, аніж творчу спроможність; ідейна та, як наслідок, організаційна роз'єднаність масонів стала на заваді їх консолідацій місії в громадсько-політичному житті України [2,177]. Одночасно Т. Богданова вважає, що деякі гіпотези Л. Гасса викликають сумнів у їх обґрунтованості [2,174].

Наступним етапом наукового пошуку Т. Богданової стали аналіз основних течій у сучасній історіографії масонської проблеми, характеристика позитивних та негативних рис праць істориків-масонознавців та з'ясування лакун в дослідженні цієї проблематики.

Учена виокремила три основні підходи до вивчення масонського руху в пострадянській історіографії, що характерні для вітчизняної і російської історичної науки: критичний, ліберальний та «змовницький». Зазначене дало їй змогу належним чином висвітлити питання: як новітнє українське масонство висвітлюється сучасною російською історіографією. Підсумком такого аналізу став висновок про те, що сучасна російська історіографія зробила значний внесок у вивчення розвитку масонства на теренах Російської імперії (1900–1920 рр.). Здобутки російської історіографії створили умови для подальших наукових розвідок у галузі дослідження масонських організацій України.

Щодо висвітлення стану вивчення історії масонства в Україні початку ХХ ст. то тут дослідниці потрібно було з'ясувати чому ця проблема вітчизняної історичної науки виникла саме на початку 1990-х рр. Для цього за основу вона виділила три етапи: 1991–1994, коли з'являється низка газетних публікацій та популярних видань промасонівської та антимасонівської спрямованості, автори яких, спираючись переважно на літературу доби перебудови, намагалися визначити роль українського масонства в політичному

житті; другий етап – 1995–1999 рр. – засвідчує появу перших наукових розвідок з історії українського масонства початку ХХ ст. В цей час вводяться у наукових обіг нові архівні матеріали та були захищені дві кандидатські дисертації. Масонство як суспільний феномен отримує переважно позитивну оцінку в енциклопедичних виданнях, а саме масонське питання набуває значної популярності на сторінках газет і журналів. До того ж діяльність відроджених українських масонських лож широко висвітлюється в засобах масової інформації [2, 147–148].

На думку дослідниці, третій етап – 2000–2005 рр. (а він продовжується і в наш час – В. Г.) – відображає зміни, що відбулися в українському суспільстві й у вітчизняній історичній науці на початку ХХІ століття та детально характеризує значний пласт праць науковців, які розширили напше уявлення про історію масонства в Україні 1900–1920 рр. Підсумком опрацювання сучасної української літератури з цього питання є висновок про те, що вітчизняна наука зробила перші кроки в досліджені діяльності масонських організацій України зазначеного періоду.

Варто наголосити на тому, що, аналізуючи сучасну історіографію проблеми, кидається в око той безперечний факт, що українськими вченими визначені чисельні напрями наукових пошуків у висвітленні історії масонства в Україні, у тому числі в зазначений хронологічний період. Про це свідчать праці Т. Богданової, О. Крижановської, здобуті результати в дослідженнях Д. Веденєєва, А. Серкова, О. Соловйова та багатьох інших дослідників масонства [7]. У цілому сучасними вченими виділено певні періоди в досліджені теми: 1) 1920–1930-і рр.; 2) 1940–1960-і рр.; 3) 1970-і – середина 1980-х рр.; 4) кінець 1980-х – початок 1990-х рр.; 5) 1991–2012 рік. З'ясовані в хронологічній послідовності від 1920 по наш час провідні напрями історіографічної традиції в досліджені масонської проблеми: конспірологічний, критичний, марксистський, ліберальний. Доведено, що масонські організації України як самостійна наукова проблема в радянській історіографії не розглядалася, а була складовою частиною досліджень історії “російського масонства” початку ХХ ст. (за виключенням праць В. Бегуна, О. Зінухова, Ф. Мата, І. Хміля), або історії непролетарських (буржуазних, націоналістичних) політичних партій та рухів.

За переконанням Т. Богданової аналіз здобутків та недоліків радянської історіографії має важливе значення, оскільки в 1900–1920 рр. більшість етнографічно українських земель входило до складу російської імперії (до 1917 р.), чимало українських лож відповідно належали до загальноросійської масонської структури “Великий Схід народів Росії”, протягом 1917–1920 рр. деякі політичні сили правого так і лівого гатунку, як і раніше, розглядали Україну як частку “єдиної та неподільної Росії” [172]. Головним здобутком російської історіографії, яка спиралася на ленінську оцінку та рішення IV Конгресу Комінтерну (1922) про несумісність комунізму і масонства та його реакційність.

Одночасно такі радянські вчені як А. Аврех, І. Мінц, О. Соловйов здійснили критичний аналіз джерельної бази зарубіжної історичної літератури, а В. Старцев, Ю. Фельштинський та український вчений С. Білоконь, здійснивші публікації джерел, тим самим позитивно вплинули на розвиток подальших масонознавчих досліджень. Вони підготували ґрунт для вивчення історії масонського руху України 1900–1920 вже для сучасних науковців. Також з'ясовано, що праці прибічників “жидо-масонської змови” у зарубіжній історіографії (Г. Бостунича, Г. Каткова, В. Ковалика, М. Куницького та ін.) містять такі хиби, як крайній суб’єктивізм в оцінці подій, безпідставність суджень, нерідко відсутність бібліографічного апарату та інших ознак наукового дослідження, що засвідчує їх наукову неспроможність [2, 173].

Напрацювання радянських та зарубіжних вчених стали підґрунтам для наступних пострадянських дослідників, які на переломі 1990-х рр., здійснивші теоретичні та

методологічні пошуки, переосмислили здобутки та втрати попередників. Перш за все, у цей період необхідність самоствердження нової державної нації на рівні суспільної свідомості привело до апологетики масонства й його певну “глорифікацію”, його ролі в українському, і в російському державотворенні. Це заважало адекватно оцінити масонські організації України перших двох десятиліть ХХ ст.

Перед сучасною історичною наукою повстало завдання деміфологізувати масонство як суспільний феномен та розвінчати антимасонські стереотипи на базі пошуку нових джерел, введення у науковий обіг раніше недоступних документів, заповнити “блі плями” і створити цільну картину розвитку новітнього масонства. Перші кроки на цьому шляху вже зроблені. До здобутків сучасної історіографічної науки в Україні потрібно віднести те, що зазначена проблематика знайшла своїх дослідників і перш за все в особі Т. Богданової. Дослідниця скрупульозно вивчила значний пласт джерел та літератури і виділила названі вище три напрями в сучасній історіографії масонської проблеми та детально охарактеризувала кожен з них [2, 175–178]. При цьому дослідниця визначила внесок у розробку цієї наукової проблеми таких вчених, як Д. Веденєєв, О. Крижановська, А. Серков, О. Соловйов, В. Брачов, В. Острецов, Р. Петрів, О. Платонов, М. Сенченко, І. Римаренко, С. Білоконь, С. Наумкіна та багатьох інших. На черзі створення сучасної концепції розвитку масонських організацій України на початку ХХ ст. із врахуванням результатів останніх років. Потребою часу також є необхідність з'ясування місця масонства в громадсько-політичному та особистому житті видатних українських діячів (М. Василенка, М. Грушевського, С. Єфремова, С. Петлюри та інших).

Висновки

Історіографія масонства взагалі та вітчизняного зокрема, стає актуальною науковою проблемою. До її розв'язання за останні двадцять років активно долучилися українські учени. Вони здійснили успішні кроки з деміфологізації масонства як суспільного феномену, розвінчування антимасонських стереотипів та “змовницького” підходу. Історіографічні напрацювання сучасних вчених сприяють також звільненню українського масонства з лабетів “чорносотенного міфу”.

Список використаної літератури

1. Богданова Т. Є. Масонські організації України (1900–1920): історіографія проблеми. – Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
2. Богданова Т. Є. Масонські організації України (1900–1920): історіографія проблеми). – Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. – Миколаїв, 2005. – 202 с.
3. Крижанівська О. О. Масонство в Україні у другій половині XVIII – на початку ХХ ст. – Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. / Ін-т історії України НАН України. – К., 1997. – 20 с.; Масонство в Україні у другій половині XVIII – на початку ХХ ст.. – Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1997. – 179 с.; Таємні організації в громадсько-політичному житті України (масонський рух у XVIII – на початку ХХ ст.). – К.: Аквілон-Прес, 1998. – 134.
4. Ходоровський М. Д. Масонство і Україна (За матеріалами діяльності вільних мулярів XVIII ст.). – Дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. – Запоріжжя, 1999. – 169 с.
5. Богданова Т. Висвітлення масонської проблеми у радянській історіографії // Наукові праці. Т. 26. Вип. 13. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2003. – С. 131–137.; Глобалізаційні виклики і масонство в Україні: історія та сучасність // V Міжнародна конференція молодих вчених “Глобалізація як джерело конкуренції, конфліктів та можливостей” (Миколаїв-Очаків, 2003). – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2003. – С. 134–138.; Масонські організації України 1900–1917 рр. у творах польського дослідника Л. Гасса // Наукові праці. Т. 32. Вип. 19. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім.. П. Могили, 2004. – С. 143–148.
6. Яблунівська Т. Є. Про роль масонства в суспільно-політичному житті України на початку ХХ ст. // Сторінки історії. – Вип. 9. – К.: НТУУ (КПІ), 1997. – С. 34–40.; Вплив політичного масонства на національно-визвольний рух в Україні на початку ХХ ст. // 350-річчя відродження української державності: минуле і сучасне. Всеукраїнська наукова конференція. 2 жовтня 1998 р. Доповіді і

- повідомлення. – Вісник Університету внутрішніх справ. Додаток до № 3-4. – Сімферополь: Всеукраїнське товариство "Просвіта", 1998. – С. 76-79.; Зв'язок масонства з Товариством українських поступовців (1908-1917) // Наукові праці. Т. 2. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 1999. – С. 27-32.; Історична література про вплив масонства на суспільно-політичне життя України XVIII-XIX ст. // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип. 8. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – С. 74-88.; Масонство в Україні та його вплив на соціально-політичні процеси (1900-1920 рр.) // наукові праці. Т. I. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 1998. – С. 21-25.; Масонство і ліберальна опозиція самодержавству в Україні (1907-1917) // Наукові праці. Т. 4. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 1999. – С. 22-24.; Місце масонства у політичній системі України (1907-1917) // Нова політика. – 2000. - № 1. – С. 45-49.
7. Веденєєв Д. Листування між українськими та французькими масонами в добу визвольних змагань 1917-1920 рр. // Розбудова держави. – 1966. - № 5. – С. 62-64. Серков А. И. История русского масонства. 1845-1945. – СПб: Издательство Н.И. Новикова, 1997. – 480 с.; Соловьев О. Ф. Масонство в мировой политике XX века. – М.: РОССПЭН, 1998. – 255 с.; Русское масонство. 1730-1917. – М.: Изд-во МГОУ: АО "Росиздат", 1993. – 265 с.

Надійшла до редакції – 18 березня 2012

Затверджена до друку – 19 червня 2012

Аннотация. Гоцуляк В.В. Современная отечественная историография масонских организаций Украины (1900-1920 гг.). На основе анализа современных публикаций, в историографическом плане, автор прослеживает состояние изучения истории масонских организаций в Украине первых двух десятилетий XX века.

Ключевые слова: историография, масонские организации, перспективы исследования

Summary. Gotsulyak V.V. The Modern Historiography of the Ukraine Masonic organizations (1900-1920). On the basis of analyses of all modern publications in historiographic aspect, the author investigates the level of research of the history of the Ukrainian Masonic organizations during the first two decades of the XX century.

Key words: historiography, the Masonic organizations, the perspectives of research.

УДК930.1: 94(477) "1941-1945" – 058.244

О. Г. Перехрест

ЕКОНОМІЧНЕ І СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В 1941-1945 рр.: ЗАХІДНА ТА ЗАРУБІЖНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті аналізується стан дослідження проблеми в західній та зарубіжній українській історіографії.

Ключові слова: предмет дослідження, селянська проблематика, західна історіографія, румунська історіографія, молдавська історіографія.

Постановка проблеми

Соціально-економічне становище українського села в роки війни одержало певне висвітлення в західній та зарубіжній українській історіографії. Разом з тим слід зазначити, що за кордоном спеціальні дослідження з цієї теми відсутні. У західній історіографії її окремі аспекти фрагментарно або на дотичному рівні розглядаються лише в кількох працях, присвячених історії німецької окупації СРСР. Оскільки окупована Україна не виокремлюється в самостійний об'єкт дослідження, то при висвітленні подій на українських землях йдеється, як про події в Радянському Союзі. Пояснюється це тим, що західні дослідники розглядають історію українських земель часів Другої світової війни як складову історії СРСР (або, за термінологією багатьох дослідників, – Росії). Ще однією особливістю висвітлення окупаційного періоду в західній історіографії стало те, що традиційно воно здійснюється в межах довоєнних